

Příbuzenství, manželství, gender

LITERATURA

- Berger, P. L. *Pozvání do sociologie*. Brno: Baristel & Principal, 2003
- Budil, I. T. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*, Praha: Triton, 1998.
- Goody, J. *Proměny rodiny v evropské historii*. Praha: LN, 2006.
- Eriksen, T. H. *Sociální a kulturní antropologie*. Praha: Portál, 2008.
- Lévi-Strauss, C. *Myšlení přírodních národů*. Praha: Dauphin, 1996.
- Murphy, R. F. *Úvod do kulturní a sociální antropologie*. Praha: Slon, 2004.

Příbuzenství, manželství, gender

Weber – ideální typ

= analytický nástroj, sloužící k analýze složité
skutečnosti

NE popis skutečnosti

antropologie: patrilineární, matrilineární, kognatický původ, moieta,
teorie původu, teorie aliance, gender

pojmy–nástroje v každé konkrétní skupině výjimky, nutné
systematizovat kolem nějakého rámce, ovšem rámec není
skutečnost

systematičtí antropologové (příliš teoretičtí)

X empiričtí antropologové (blíží se etnografii, popisu)

Příbuzenství

M. Dahlin: „... *Peníze jsou pro Západ tím, co pro zbytek světa příbuzenstvo...*“

Aboriginci (Austrálie) – lovci sběrači, neznají kovy, písmo, nemají domestikovaná zvířata, přesto pro antropology nesmírně složitý systém příbuzenství. Proč?

→ nejde o biologické záležitosti, ale především o budování *aliance*, tzn. větších celků – RODINA, ROD, KLAN, ETNIKUM (=> SPOLEČNOST, NÁROD).

Příbuzenství

Aliance zajišťuje soudržnost a stabilitu. Provázanost mezi dvěma skupinami => větší vzájemné závazky, nutnost poznávat se, přejímat kulturní vzorce => budování širší identity => méně válek, ty jsou z dlouhodobého hlediska nevýhodné

Zde paralela s penězi v moderní společnosti. Peníze vytvářejí vztahy závislosti a blízkosti. Méně válek i historicky

Další důvod vzniku příbuzenských systémů (rod, klan) – mají hlavní funkci organizace společnosti, na základě nich probíhá stratifikace, politická organizace, dohled nad reprodukcí.

Příbuzenství

INCEST A PRAVIDLA EXOGAMIE

(přinejmenším na úrovni nukleární rodiny)

– patrně transkulturní

INCEST

= zákaz ženit se v úzkém příbuzenství (jak úzké?)

Častý názor – incest by vedl k degeneraci, ale blízká příbuznost se v různých společenstvích definuje různě, někdy se smějí spolu sezdát i páry příbuzensky velmi blízké.

Levy-Strauss: muži dělí ženy na manželky a sestry, blízké spolunažívání snižuje sexuální přitažlivost

Příbuzenství

Endogamie x exogamie

Exogamické skupiny – nutnost uzavřít sňatek s člověkem jiné skupiny (na úrovni nukleárních rodin jsou všechny společnosti exogamické)

Endogamické skupiny – povinnost vdávat se, ženit se s příslušníky vlastní skupiny (častý princip sociálně uzavřených skupin – evropské královské rodiny, indické kasty, „rasová endogamie“)

RELATIVNÍ – popisný nástroj

př. Yanomamové (indiáni okolo Orinoka) endogamní v rámci etnické skupiny, exogamní na úrovni klanů exogamní.

Příbuzenství

PŘÍBUZENSTVÍ – všude, ale na různých místech různé funkce:
podpora v politické činnosti, společné podnikání (Mauricius –
bratři a bratřenci společné podnikání)

Nejčastější příbuzenské korporace:

patrilinéární = na základě otcovské linie

matrilinéární = na základě linie matky

POZOR! neplést s patriarchátem a matriarchátem. Drtivá většina
matrilinéárních společností jsou patriarchální, tzn. že politické
a sociálně zvýhodněné (dědictví, vztah muž-žena) postavení
mají bratři matky

Příbuzenství

DĚDICTVÍ a NÁSLEDNICTVÍ důležité instituce přenosu

dědictví – přenos majetku

následnictví – přenos funkce, úřadu

– ve většině společností dědí, nastupuje muž (problémy např. s nástupem Marie Terezie na trůn – Karel IV. pragmatická sankce)

v patrilineární společnosti přebírá povinnosti syn zemřelého

v matrilineární syn jeho sestry

Příbuzenství

Další méně zastoupené typy příbuzenské korporace:

Ambilineární = některé zdroje se přenáší po mužské linii, jiné po ženské

Kognatický = mohou se přenášet po otcovské i mateřské linii

Paralelní = otcové přenášejí zdroje na syny, matky na dcery
(vzácný typ)

Křížový = křížový k paralelnímu

Opět ideální typy v praxi mnoho výjimek jak individuálních, tak systémových

Příbuzenství

KOGNATICKÝ SYSTÉM

- většina území Evropy a Severní Ameriky
- většinou ale přednost z otcovy strany
- tento systém je volnější (proto snadnější přechod k velkým, méně soudržným uskupením => moderní společnost)

UNILINEÁRNÍ SYSTÉMY – vytvářejí daleko více soudržné příbuzenstva

PATRILINEÁRNÍ

- rod je uspořádan podle otcovských linií – sourozenci otce, otec, otcovi sourozenci (potomci otcovy sestry patří do linie jejího manžela)
- důležité, jak dlouhá je genealogická paměť: dlouhá velký rod, krátká menší rod (opět důkaz, že příbuzenství není dáno a priori biologicky)

Příbuzenství

PATRILINEÁRNÍ

- manželky a matky patří k jiným rodovým liniím
- virilokální princip bydliště (novomanželé se stěhují do blízkosti mužových rodičů) => všechny nejdůležitější zdroje (pozemky, politika, děti, příbuzní) v rukou muže
- ➔ ženy odsunuty na okraj, jsou spojovány s nebezpečím, častá obvinění z čarodějnictví

MATRILINEÁRNÍ

- ve většině z nich stále zastávají nejdůležitější funkce muži, přestože původ se odvozuje od žen
- matčin bratr často je autoritou pro děti (obyvatelé Trobiadských ostrovů – od bratrů matek se očekává výchova, od otců laskavost – opět ukázka, jak jsou sociálně role „otec“, „matka“ proměnlivé)

Příbuzenství

MATRILINEÁRNÍ

- ženin manžel je povinen vděkem bratru manželky, za to kontroluje jamy (jedlé hlízy bylin) – potravinový zdroj
- častější konflikty než u společností patrilineárních <= problém mužské rivality (ženská rivalita je lépe kontrolována v patrilineárních společnostech)

DŮSLEDNÝ MATRILINEÁRNÍ SYSTÉM => MATRIFOKALITA

př. Nayarové pobřeží jižní Indie

- středobod matka, otec zaujímá okrajové postavení
- neexistence klasických nukleárních rodin
- nemá žádná práva ke svým dětem, jen k dětem vlastní sestry

Příbuzenství

paralela dokládající pružnost systémů

Dělnické komunity (Goody, s. 138-166)

- zpočátku slamy, v 2. pol. vznikají stabilní dělnické kolonie se svojí samosprávou
- jelikož přestala existovat instituce věna → nutnost bydlet poblíž matky
- ženy vytvářejí speciální susedství (paralela mezi vesnickým susedstvím)
- zůstávají stále více doma, jsou hlavou rodiny – starost o děti, později o jejich vzdělání, i o ekonomický chod rodiny, jednání s sociálními pracovníky, s domovníkem, vzájemná susedská výpomoc → marginalizace role muže v rodině
- muž celý den mimo domov – práce, večer hospoda → násilí

Příbuzenství

ROD a KLAN

Rod = skupina lidí, která je schopna vyjmenovat mezičlánky společného původu (následnictví k nějakému důležitému předku)

Klan = vyšší celek, lidé nejsou schopni doložit následnictví, přesto je nějaký mytický předek spojuje

kónický klan = vedle rodových náčelníků má stálého klanového náčelníka, vyšší celek ale (x státu) je založen na příbuzenské loyaltě, př. Paštunský klan Yusufzai v údolí Swat – mytický předek Yusuf

→ současný problém Pákistánu, Afganistánu

segmentární klany = relativně volné, semknou se v období ohrožení

Manželství

Muži ovládají společnost ALE neobejdou se bez žen => děti => pracovní síla, politická moc

„... Muž může mít téměř nekonečně mnoho dětí – teoreticky může zplodit několik dětí denně –, zatímco žena je za optimálních podmínek schopna porodit jedno dítě za rok. V mnoha společnostech také hodně dětí umírá ještě před dosažením dospělosti. Z hlediska lidské společnosti lze tedy tvrdit, že spermie jsou levné, kdežto vajíčka drahá...“ (Eriksen, s. 139)

➔ tendence mužů ovládnout sexualitu a reprodukci žen, ženy zdroj bohatství

polygynie = mnohoženství x polyandrie = mnohomužství

Ethnographic Atlas (1967) – databáze 863 společností, pouze 4 případy polyandrie

Manželství

- instituce manželství, nejdůležitější instituce vytváření příbuzenství = produkce a výchova dětí =>
zásnuby, svatbu dohadují příbuzenské skupiny, romantická láska – bonus, dokonce je považována za nebezpečnou
př. Masajové, pastevcí, východní Afrika – manželství obchodní vztah, zamilovanost => žárlivost, rozpad rodiny, nepříznivý dopad na podnikání (stáda)

Pozitiva tohoto vztahu – manželství je volnější, může dojít k rozvodu

„... Rozvody se objevují ve většině společností na celém světě a v některých „tradičních“ společnostech je vyšší podíl rozvodů než mezi obyvateli Hamburku...“
(Eriksen, 140)

Manželství

VĚNO – Evropa, Asie

- indoevropská instituce
- manželka přináší dary do rodiny muže, tato rodina jí poskytuje především ekonomickou ochranu
- důvod pozdějšího vstupu mužů do manželství (nutná ekonomická nezávislost a dostatek zdrojů), Indie zabíjení děvčátek (nedostatek prostředků na věna)

CENA NEVĚSTY

- ženichova rodina je povinna převést část majetku na rodinu ženy = cena za rozmnožovací schopnost => ekonomická moc

Manželství

Žena vzácné zboží => smrt muže – přesně dané systémy komu žena připadá (převážně ve společnostech s cenou za ženu)

LEVIRÁT = vdova se provdá za bratra zesnulého

SORORÁT = vdovec se provdá za sestru ženy, ale není to prostý opak levirátu, vdovec svobodnější, sestru si bere jako náhradu za ženu

ZPŮSOBY POSKYTOVÁNÍ ŽEN

MOIETA = výměna žen mezi dvěma skupinami

př. Karierové (střední Austrálie) všichni členové jsou příbuzní (endogamie), vytvářejí ale dvě exogamní „manželské třídy“, které si navzájem předávají partnery.

Manželství

Muž se musí oženit s ženou z druhé třídy a naopak => kulturní instituce ovlivňuje biologickou blízkost => vzájemná vysoká loajalita

CYKLICKÁ VÝMĚNA

- $A \Rightarrow B \Rightarrow C \Rightarrow D \Rightarrow A$, asymetrický (x symetrických meiot)
- často je v tomto systému vyjádřena nadřazenost jedné skupiny nad druhou
- př. Kačjinové (severní Barma) – několik skupin na úrovni patrilinie, jedna skupina daruje manželky – nadřazená (mayu) – druhá přijímá – podřazená (dama), každá skupina je nadřazená k jedné a podřazená k druhé, dama je povinnen zaplatit mayu za ženu, často nedokáže hned => povinnost práce pro členy mayu, posílení moci skupiny

Příbuzenství

Zpět k vytváření společenství

NA ZÁKLADĚ ČEHO SE VYTVÁŘÍ PŘÍBUZENSTVÍ?

Teorie PŮVODU – odvozování od společného předka

Teorie ALIANCE, tzn. vazeb vznikajícími na způsobů uzavírání manželství

Claude Lévi-Strauss zastánce teorie aliance

V praxi ale funguje obé. Aliance, která je legitimizována společným předkem.

Příbuzenství

VZTAH PŘÍRODA – KULTURA

Příbuzenské vazby a pojmy mají kulturní původ, nejsou úzce vázány na biologické základy (a když tak odvozeně, př. meiotá vede k těsné biologické blízkosti)

př. u Yanomamů, všechny ženy z patriline = „otcovy sestry“, všichni muži z matčiny patriline = „matčiny bratry“

př. ve většině evropských zemích sňatkem spříznění příbuzní se označují „strýc“, „teta“, „švagr“, „švagrová“ – jak biologicky příbuzní, tak nebiologicky

Gender

POHLAVÍ = odlišnost mužů a žen, primární a sekundární sexuální znaky, rození dětí, stavba těla

GENDER = definice muže (mužství) vůči ženě (ženství) a naopak, jedná se zcela o sociálně připsaný systém rolí

„...Chlapec se nemusí učit, jak mít erekci. Musí se však učit být agresivní, ambiciózní, soutěživý a podezřívavý vůči přílišné jemnosti. Role muže v naší společnosti totiž všechny tyto věci, kterým se musíme naučit, vyžaduje, stejně jako to vyžaduje mužská identita. Nestačí jen mít erekci – kdyby tomu tak bylo, armáda psychoterapeutů by byla bez práce...“

(Berger, s. 104)

Gender

Antropologie začala problém genderu zkoumat pozdě – 60. léta 20. st., antropologie = androcentrická (mužskostředná)

Důvody:

- ženy méně mluví
- vykonávají práce, o kterých se nemluví tolik
- často si jako znevýhodněné nepřipadají
- přesto mohou uplatňovat nepřímý vliv

Proč jsou ženy v drtivé většině společností ve znevýhodněném postavení?

Gender

TEORIE DĚLBY PRÁCE

Ester Boserupová – vliv žen je větší tam, kde ženy významněji přispívají k hospodářství komunity

- ženy ve sběračsko-loveckých komunitách
- zemědělské komunity v Africe, kde se nepoužívají tažná zvířata
- Sanů (Křováci) 2/3 produkce všech potravin ze sběru žen

Ale neplatí to zcela

Mundurukové (Marphy, Marphyová) – muži lov a kácení lesa, ženy sázení, plení, sklizeň, sběr ovoce, hmyzu => více potravy než muži

Gender

PŘESTO

lov mužů daleko důležitější téma (antropologové),
vypráví se mýtus o vládě žen (velice rozšířený i jinde – Amazonky, Dívčí válka...),

mýtus: všechno bylo jinak a špatně do doby, než přišel první muž. Proč se mýtus vypráví? Podřízenost žen patrně není přirozená, ale legitimizovaná IDEOLOGICKY

⇒ TEORIE IDEOLOGIE

⇒ TEORIE BIOLOGICKÉ PODMÍNĚNOSTI

- ženy jsou biologicky odsouzeny převážně k prostoru soukromému
- biologické cykly, děti => více se zdržovat doma
- více prestiže a faktické moci sféra veřejná (spojená s vojenskou silou – (př. starověké Atény, vyloučení žen + vojenský výcvik + veřejný prostor=prestiž)

Gender

Eriksen: Možná že ženy nestojí o věci, které znamenají moc a prestiž.

př. Hopiové (Indiáni – jihozápadní část USA)

- ženy: „My jsme nejdůležitější, protože jsme matky. Muži také, protože přicházejí od bohů.“
- matrilineární systém, ale v něm nehrají hlavní roli matčini bratři a syni
- hlavou domácnosti je žena
- v čele klanu bratr a sestra

Ekonomické, sociální, biologické? Patrně všechny dohromady

Gender

Problém oficiálního a neoficiálního vlivu

př. Joyce Riegelhauptův výzkum portugalské zemědělské komunity

- oficiálně moc v rukou mužů, silný vliv katolické tradice
- ženy více možností rozhodovat než muži
- paradoxně v tomto případě díky dělbě práce, muž na poli, o samotě, žena práce na poli, domácnost, děti, trhy => více sociální komunikace =>
- možnost ovlivnit krajskou politiku přes ovlivňování žen politiků
- trhy => ovládají finanční stránku rodiny

ROZDÍL mezi SPOLEČENSKÝMI PRAVIDLY a PRAXÍ

Gender

BIOLOGIZUJÍCÍ TEORIE „ŽENA JAKO PŘÍRODA“

Mnoho společností => žena má blíže k přírodě, neochočené či špatně ochočené zvíře

➔ představují nebezpečí pro muže, muži musí být ve střehu (podobně jako mýtus u Munduruků)

Sherry Ortnerová *Je žena vůči muži jako příroda vůči kultuře?*

- kvůli svému tělu (menstruace, porod, kojení) více času ve styku s přírodním než muž
- tělo staví ženu do rolí, které jsou méně ceněny
- ➔ vznik „mentální struktury“

Kritika: Ale ztotožňování s přírodou se uplatňuje nejen ve vztahu žena x muž, ale i my x oni (př. Řekové a barbaři) – nemusí jít o biologickou záležitost

Gender

OPĚT PROBLÉM VÝZKUMU GENDERU

Jestli ale existuje jiná mentální struktura ženy a muže, pak se vytváří dále sociálně svět ženy a svět muže

Edwin Ardener *Přesvědčení a problém žen*

- ženy v mnoha společnostech před cizinci ostýchavé => antropologicky němé
- muži mluví o společnosti snadněji a způsobem více „vědeckým“ – antropologové jim více rozumí
- je proto velice těžké skutečně empiricky zkoumat problém žen

Gender

POHLAVÍ – JE PEVNĚ DÁNO X GENDERU

Ovšem beze změny nezůstává ani pohlaví

Henrietta Moorová *Passion for Difference*

- rozšíření nových jevů, které rozmazávají nejen genderové, ale i jasné rozlišení dvou pohlaví
- tetování, homosexualita, transexualita
- ➔ teorie podivného (*queer theory*) – relativizuje vztah mezi genitáliemi, gendrovou identitou, sexuální identitou, sexuálními praktikami

Nejistý charakter genderových/pohlavních rolí souvisí se zvýšenou společenskou reflexí – „reflexivní moderna“ (Beck, Giddens)